

Да выхату новай кнігі Алега Трусава
"Кароткая гісторыя архітэктуры Беларусі"

Частка 6. Заходняя Беларусь у складзе Польскай дзяржавы (1921-1939 гг.)

Тэрмінам "Заходняя Беларусь" вызначаюцца раёны кампактнага пражывання карэнага беларускага насельніцтва, якія ў выніку польска-савецкай вайны 1919-1921 гг. апынуліся ў складзе Польскай дзяржавы ў адпаведнасці з Рыжскай мірнай дамовай (сакавік 1921 г.). Гэта тэрыторыя складала 28 паветаў Навагрудскага, Палескага, Віленскага і Беластоцкага ваяводстваў. Гэта 82 тысячы кв. км у складзе сучаснай тэрыторыі Рэспублікі Беларусь, дзе ў 1931 г. жыло 4,6 мільёнаў чалавек.

У 1939-1940 гг. частка Заходняй Беларусі (Віленшчына) была Сталіным перададзена Літве, а Беластоцчына ў 1944-1950 апынулася ў складзе Польшчы.

Тут у 20-30-я гг. XX ст. развівалася архітэктура і археалогія, дзейнічаў Віленскі ўніверсітэт, працавалі вядомыя беларускія і польскія архітэктары, мастакі, гісторыкі мастацтва, фатографы і археолагі.

Тут актыўна ішло рэлігійнае жыццё, але каталіцкая канфесія пераважала. Згодна з законам аб рэвіндыкацыі каталікам вярнулі культывы будынкі і землі, якія ў свой час царскія ўлады перадалі рускай праваслаўнай царкве. На тэрыторыі Заходняй Беларусі аднавіла сваю дзейнасць уніяцкая царква, а праваслаўная царква атрымала аўтакефалію і аддзялілася ад рускай праваслаўнай царквы, якая ў СССР прыйшла ў поўны заняпад.

У 1919 г. зноў пачаў дзейнасць Віленскі ўніверсітэт. Адрэжэнне ўніверсітэта вітаў Я. Купала і іншыя дзеячы Беларускай Беларусі. Было створана 6 факультэтаў, універсітэт атрымаў імя С. Баторыя. З 1922 г. універсітэт выдаваў свой штомесячны часопіс. У ім працавалі Ластоўскі, Дэмбоўскі, Урублеўскі і археолагі сужэнцы Галубовічы.

Пры ўніверсітэце існаваў беларускі студэнцкі саюз, які выдаваў газету "Студэнцкая думка". Таксама пры ўніверсітэце была заснавана Камісія па ахове старажытнасцей на чале з нашым земляком, знакамітым мастаком Фердынандам Рушчыцам. Ён упершыню выказаў ідэю аб стварэнні музея беларускай архітэктуры пад адкрытым небам - скансена, дзе можна было сабраць унікальных прадстаўнікоў народнага дойлідства. З 1919 па 1932 г. Рушчыц працаваў прафесарам аддзялення прыгожых мастацтваў Віленскага ўніверсітэта.

Вялікую ролю ў развіцці і вывучэнні нацыянальнай школы дойлідства адыграў польскі архітэктар Юліюш Клод. У 1930-1931 гг. ён разам са Станіславам Лорэнцам, Янам Булгакам і студэнтамі Віленскага ўніверсітэта прымае ўдзел у экспедыцыях па вывучэнні архітэктуры Браслаўшчыны. Спадчына навуковай дзейнасці Клода захавалася ў Гістарыч-

ным архіве Літвы і налічвае звыш 100 спраў. Пасля перадачы Вільні Літве 15 снежня 1939 г. новыя літвыскія ўлады зачынілі ўніверсітэт, а ў яго будынкі правялі некаторыя факультэты Каўнаскага ўніверсітэта. 19 сакавіка 1943 г. іх зачынілі немцы. Дзейнасць універсітэта аднавілася ў 1945 г. у Савецкай Літве. Літоўцы цалкам перавезлі ў Вільню ўніверсітэт г. Каўнаса. Былыя польскія выкладчыкі ў чэрвені 1945 г. пераехалі ў Торунь, дзе заснавалі ўніверсітэт імя Каперніка.

Станаўленне беларускай нацыянальнай архітэктурнай школы звязана з імёнамі Л. Вітана-Дубейкаўскага, К. Дуды-Душэўскага і Ю. Клода. Вялікая заслуга ў стварэнні ўласна беларускага нацыянальнага стылю належыць Лявону Вітану-Дубейкаўскаму.

Ён нарадзіўся ў фальварку Дубейкава на Мсціслаўшчыне, пазней вучыўся ў Варшаве, дзе скончыў школу будаўнічых рамёстваў. Потым вярнуўся на радзіму, дзе ў Смаленску адкрыў сваё прыватнае бюро.



Беларускі архітэктар,
консул БНР у Варшаве
Лявон Вітан-Дубейкаўскі

У 1894 годзе ён перамагав у конкурсе на будаўніцтва мураванага касцёла ў Смаленску. Вялікі дзюхвежавы касцёл таксама таямнічым чынам быў пабудаваны ў рэкордныя тэрміны - за два гады. На гэты ж час прыпадае "рэстаўрацыйны" перыяд у творчасці маладога дойліда. З 1895 да 1901 г. ён праводзіць рэстаўрацыю касцёла ў Крычаве, Смалянах (разам з Даўкшам), Воршы, Свіслачы (каля Асіповічаў) і, вядома, у родным Мсціславе. У 1901 г. Дубейкаўскі будзе ў Смаленску фабрыку жалеза-бетонных вырабаў.

Пазней ён прыцягвае сваю адукацыю ў Санкт-Пецярбурзе і Парыжы, дзе атрымае дыпламы інжынера-архітэктара і архітэктара-мастака.

Крыніцы сваёй беларускай свядомасці ён называў сам: маці, якая ніколі не цуралася роднае мовы і кніжачка Багушэвіча, якую паказаў яму мсціслаўскі ксёндз. Яшчэ напрыканцы XIX ст., працуючы ў Смаленску, Дубейкаўскі па-

чаў збіраць беларускі фальклор. Пісаў па-беларуску вершы, апавяданні, ліставаўся з беларускімі газетамі.

У кастрычніку 1916 г. Дубейкаўскі з'явіўся ў Петраградзе, дзе яго знайшоў ксёндз Будзька і замовіў яму праект драўлянага касцёла ў беларускім стылі. Гэты праект прызначаўся для вёскі Янатруда ў Полацкім павеце. У студзені 1917 г. праект быў зацверджаны Міністэрствам, і ўжо ўлетку меліся распачаць будаўнічыя работы.

Лютаяўская рэвалюцыя скасавала ўсе планы. Праект застаўся нерэалізаваным.

Паводле праекту, касцёл у Янатрудзе мусіў уяўляць сабою просты ў плане, кампактны будынак, з вялікім прасторным нефам і вялікай шмат'яруснай вежаю-званіцай над хорамі. З боку галоўнага ўваходу мусіла быць прасторная галерэя на чатырох тонкіх калонах, крытая вялікім гонтавым шатром. Шацёр галерэі плаўна абдымаў вежу, пераходзячы ў суцэльны дах над усёй бажніцаю, краі якога мякка выгіналіся на доўгіх кроквах.

Чатырох'ярусная вежа спалучала ў сабе рысы ўсіх традыцыйных прыёмаў, у яе вобразе не было нічога спецыфічна каталіцкага, рымскага, далёкага. Гэтая бажніца з роўным правам магла б служыць пратэстам і для каталікаў, і для праваслаўных, і для пратэстантаў. Вельмі выразны, дынамічны абрыс, сканцэнтраваная сіметрычная кампазіцыя, адсутнасць штучнага дэжору.

У 1924 г. Лявон Вітан-Дубейкаўскі праектуе касцёл для мястэчка Дрысвяты, што на Браслаўшчыне. Але да рэалізацыі праекту мінае яшчэ колькі гадоў. Тым часам ён будзе царкву старавераў у Вільні, факультэт мастацтва Віленскага ўніверсітэта (сёння Акадэмія мастацтваў), лясніцтва ў Шумску, падлясніцтва ў Кене, шэраг прыватных дамоў, уласную сядзібу ў Вільні, на Падгорнай. Увесь час не перапынае выкладчыцкую працу. Яшчэ ў 1919 г. ён выкладаў на беларускіх настаўніцкіх курсах у Гародні і ў Вільні. А ў 1925 стварае і кіруе Школай будаўлянага рамяства ў Вільні.

У 1927 г. Дубейкаўскі нарэшце прыступіў да будаўніцтва Нісвяцкага касцёла ў беларускім стылі.

Галоўны фасад касцёла Пятра і Паўла вельмі блізкі да праекту касцёла ў Янатрудзе, але галоўная вежа нашмат вышэйшая і страмчэйшая. Да яе кампазіцыйна прывязаная моцна развітая вежа-сігнатура над сярэдрокрывам, расшыфраваныя кананічныя дачыненні паміж асобамі Святых апосталаў - Пятра і Паўла.

Рупліва вывучаў беларускае дойлідства знакамiты беларускі мастак Язэп Драздовіч. Шырокае вядомасць набылі яго "гістарычныя пейза-

жы", дзе беларускія замкі паказаныя ў лірычна-сімвалічнай манеры. Гэта замкі ў Міры, Лідзе, Крэве і Гальшанах. Маляваў мастак народную архітэктуру і помнікі археалогіі.

У 1927-1930-х гг. Драздовіч зрабіў вялікую серыю замалёвак мураў Навагрудскага замка, а таксама зрабіў рэканструкцыю ўмацаванняў Навагрудскага замчышка.

Помнікі архітэктуры Сярэднявечча на тэрыторыі Заходняй Беларусі былі аднесены да польскага культурнага фонду, ахоўваліся, вывучаліся і аднаўляліся за дзяржаўныя сродкі, а таксама за асабістыя сродкі ўласнікаў замкаў, палацаў, гарадскіх дамоў і вясковых фальваркаў. Рэстаўрацыя і кансервацыя помнікаў гісторыі і культуры праводзіліся на грунтоўнай навуковай аснове.

Адноўлены касцёл (фара Вітаўта) у Гродна, касцёл св. Міхаіла ў Гнезна, зроблена кансервацыя і частковая рэстаўрацыя замкаў у Вільні, Троках, Лідзе, Крэве, Міры, Навагрудку, Любчы, старога замка ў Гродна і іншых гістарычных аб'ектаў. Праводзіліся маштабныя археалагічныя раскопкі, падчас якіх знойдзены невядомыя раней помнікі беларускага дойлідства ў Гродна, Навагрудку і Давыд-Гарадку. Помнікі беларускай архітэктуры і старажытнага будаўніцтва матэрыялы былі прадстаўлены ў экспазіцыях беларускіх музеяў у Вільні, Гродна, Слоніме і Пінску.

Жыллё сялян і гараджан

За час Першай сусветнай вайны, а таксама польска-савецкай вайны жылы фонд заходне-беларускіх гарадоў прыйшоў у заняпад, шмат дамоў было разбурана падчас ваенных дзеянняў. Найбольш пацярпелі Сморгонь і Ліда, дзе ішлі баі ў межах горада ў 1920 г. Польскія ўлады захавалі беларускія мястэчкі, прычым інтэнсіўна будаўніцтва вузкакалейных чыгунак рабілі развіццё і рост гарадскіх паселішчаў Заходняй Беларусі больш стабільнымі. Усяго тут налічвалася 97 гарадоў. Аднак польскі ўрад не спрыяў індустрыялізацыі беларускіх земляў, што межавалі з СССР. У якасці мястэчка Ракаў, недалёка ад Мінска, якое атрымала статус горада і бурна развівалася, дзякуючы кантрабандзе на савецка-польскай мяжы. У выніку паланізацыі шматнацыянальнага беларускага гарада ператвараліся ў цэнтры польскай культуры. Выключэннем была Вільня, дзе знаходзіўся найбольшы культурны асяродак беларусаў.

Роля Заходняй Беларусі як каланіяльнай акраіны Другой Рэчы Паспалітай асуджала значную частку насельніцтва на нізкі жыццёвы ўзровень і беднасць. Агульнай пра-

грамы развіцця сацыяльнай сферы краю не існавала, дабрабыт насельніцтва залежаў ад умоў развіцця гаспадаркі, якая залежала, ў сваю чаргу, ад перыядычных эканамічных крызісаў.

Вельмі цяжкімі былі ўмовы працы для рабочых прамысловых прадпрыемстваў. Адсутнічала тэхніка бяспекі і аховы працы, нагідаўся рост траўматызму. Працягласць працоўнага дня, адмяняецца сацыяльнае страхаванне. Законы 1933 г. далі прадпрымальнікам правы павялічваць рабочы дзень, скарачаць адпачынак з 8 да 4 дзён, ліквідаваць сістэму сацыяльнага страхавання. Дапамога па хворобе скарачалася з 39 да 26 тыдняў.

З 1929 г. ва ўмовах крызісу адбываюцца масавыя звальненні, зніжаецца заробная плата, павялічваецца працягласць працоўнага дня, адмяняецца сацыяльнае страхаванне. Законы 1933 г. далі прадпрымальнікам правы павялічваць рабочы дзень, скарачаць адпачынак з 8 да 4 дзён, ліквідаваць сістэму сацыяльнага страхавання. Дапамога па хворобе скарачалася з 39 да 26 тыдняў.

У гады крызісаў зніжаўся рэальны заробак рабочых. У 1931 г. ён склаў каля 70%, а ў 1933 г. - каля 40% ад узроўню 1928 г. Адначасова сярэдні заробак беларускага рабочага, а гэта каля 20 злотых у тыдзень, склаў ад 30 да 50% сярэдняга заробку рабочых цэнтральнай Польшчы. Часта ён выдаваўся ў выглядзе талонаў у магазін і крамы, дзе рабочыя

Цэнтр будоўлі на "Крэсах усходніх" знаходзіўся ў Брэсце. Польскія архітэктары з Варшавы і іншых гарадоў прымалі адпаведныя замовы на распрацоўку тыпавых дамоў для забудовы. Ад архітэктараў патрабавалася, каб новыя кварталы-калоніі гарманічна спалучаліся з мясцовай забудовай.

Праектаваліся дамы з больш тоўстымі сценамі, чым у Польшчы, прыстасаваныя да больш халоднага клімату. Планавалася адначасова пачаць будаўніцтва новых дамоў у 44 гарадах і мястэчках. У Навагрудскім ваяводстве хацелі збудаваць 43 дамы (з іх 21 - мураваны, 22 - драўляныя), у Віленскім - 27 дамоў, у Палескім - 69 будынкаў. У Лідзе новы квартал-калонія быў збудаваны за горадам на так званым "выгане". Тут акрамя 7 дамоў для чыноўнікаў збудавалі цагляныя карпусы бальніцы, дзве школы, гімназію, паштамт і стадыён.

Дом лідскага староства збудавалі ў модным тады "закапанскім" стылі. Па гэтай жа прымеце будаваліся дамы для староства і ў іншых гарадах. У Валожыне і Глыбокім гэтыя дамы дайшлі да нашых дзён. Лідскія дамы былі розных памераў. Гэта два дамы "на дзве сям'і", адзін дом на "чатыры сям'і" і тры дамы "на шэсць сямей". Двор гэтых дамоў быў падзелены на 6 пляцовак пад сад-агарод для жыхароў дома. Зна-



"Дом староствы" ў Слоніме

павінны былі купляць тавары і прадукты па звышаных цэнах. Аплата працы жанчын складала 25-50% ад заробку мужчын. Сельскагаспадарчыя рабочыя атрымлівалі заробную плату пераважна сельскагаспадарчай прадукцыяй.

Пасля захопу Заходняй Беларусі сюды прыехалі шмат польскіх чыноўнікаў і вайскоўцаў. Каб вырашыць праблему іх рассялення, было вырашана распачаць будаўніцтва спецыяльных комплексаў адміністрацыйных і жылых будынкаў - так званых калоній дзяржаўных дамоў. Падрыхтоўка да будаўніцтва пачалася ў 1923 г. У 1924 г. былі выдзелены грашовыя сродкі і створаны ваяводскія будаўнічыя камітэты.

чная частка гарадской забудовы ў Лідзе, як і ў іншых гарадах і мястэчках, была драўляная. Таму шмат якія з іх мелі мураваныя супрацьпажарныя сцены (брандмуры). Напрыклад, лідскія дамы з брандмурамі будаваліся як да рэвалюцыі 1917 г., так і ў новай Польшчы. У большасці лідскіх дамоў брандмур узвышаецца над страхой на 60 см і выступае за сяню на 30 см. Будавалі брандмуры з цэглы, або цэментна-пясчаных блокаў (пустак). Унутры некаторых брандмураў праходзілі пячаныя коміны. Цікава, што ў Лідзе захаваліся і цалкам мураваныя дамы, але з брандмурамі, якія падняты над страхой.

(Працяг у наст. нумары.)